व्याख्यामत्वगुणं सुधाप्यकलयं विद्याच्च हस्ता-
म्बुजे:।
विभ्राणां कमलासनां कुचलतां वाग्देवतां।
सस्मितां
वन्दे वाग्विभवप्रदां त्रिनयनां सौभाग्यसम्पत्
करीम्॥")

व्याख्यागम्यं, क्ली, (व्याख्यया गम्यम्।) उत्तरा-
भासभेदः। व्याख्यया विवरणेन गम्यते ज्ञायते
यत्। यथा,—
"अस्तवास्तपदवापि निगूढार्थं तथाकुलम्।
व्याख्यागम्यमसारच्च नोत्तरं शस्यते बुधैः॥"
इति व्यवहारतत्त्वम्॥

व्याख्यातः, त्रि, विवृतः कथितः। वि-आङ्पूर्व्वक-
ख्याधातोः क्तप्रत्ययेन निष्पन्नमिदम्॥

व्याघातः, पुं, (वाहन्यतेऽनेनेति। वि+आ+
हन+घञ्।) विष्कम्भादिषन्नविंशतियोगान्त-
र्गतत्रयोदशयोगः। यथा,—
"परिघस्य त्यजेदर्द्धं शुभकर्म्म ततः परम्।
त्यजादौ पञ्च विष्कम्भे सप्त शूले च गाडिका:॥
गण्डव्याघातयोः षट् च नव वज्रव्यतीपयोः।
वैधृतिव्यतिपातौ च समस्तौ परिवर्जयेत्॥"
इति ज्योतिस्तत्त्वम्॥*॥

तत्र जातफलम्।
"व्याघातकर्त्ता च सदा नितान्तं
व्याघातजन्मा मनुजः कठोरः।
असत्यभाषी क्षयया विहीनो
मन्देक्षणो दीर्घतनुः क्षयाङ्गः॥"
इति कोष्ठीप्रदीपः॥*॥

अन्तरायः। (यथा, महाभारते।१।२।२८८।
"तेन व्याघातमन्त्राणां क्रियमाणमवेक्ष्य च॥")
प्रहारः। इति मेदिनी॥ अलङ्कारविशेषः।
तस्य लक्षणं यथा,—
"यद्यथा साधितं केनाप्यपरेण तदन्यथा।
क्षयेव यद्विधीयेत स व्याघात इति स्मृतः॥"
येनोपायेन यत् एकेन उपकल्पितं तस्यान्येन
जिगीषुतया तदुपायकमेव यदन्यथाकरणं
स स्वसाधितवस्तुव्याघातिहेतुत्वात् व्याघातः।
उदाहरणम्।
"दृशा दग्धं मनसिजं जीवयन्ति दृशैव याः।
विरूपाक्षस्य जयिनीस्ता स्तुमो वामलोचनाः॥"
इति काव्यप्रकाशे १० उल्लासः॥

व्याघ्रः, पुं, (व्याजिघ्रतीति। वि+आ+घ्रा+
कः।) जन्तुविशेषः। बाघ इति भाषा॥ (यथा,
छान्दोग्ये।६।९।३।
"त इह व्याघ्रो वा सिंहो वा वृको वा वराहो
वा कीटो वा पतङ्गो वा दंशो वा मशको वा
यद्यद्भवन्ति तदा भवन्ति॥") तत्पर्य्यायः।
शार्दूलः २ द्वीपी ३। इत्यमरः॥ पृदाकुः ४
वनश्वः ५ चित्रकः ६ पुष्करीकः ७। इति
जटाधरः॥ हिंस्रपशुः ८ व्याडः ९ हिंस्रकः १०
हिंस्राशः ११ श्वापदः १२। इति शब्दरत्ना-
वली॥ प्रचण्डकः १३ व्यालः १४ गुहाशयः १५
तीक्ष्णदंष्ट्रः १६ भीरुः १७ नखायुधः १८।
अस्य मांसगुणाः।
"शार्दूलसिंहसरभर्क्षतरक्षुसृक्वा
येऽन्ये प्रसह्य विनिहन्त्यभिवर्त्तयन्ते।
ते कौर्त्तिताः प्रहसनाः पललं तदीय-
मर्शःप्रमेहजठरामयजाड्यहारि॥"
इति राजनिर्घण्टः॥

स तु कश्यपभार्य्यादंष्ट्रासन्तानः। यथा,—
"दंष्ट्रा त्वजनयत् पुत्रान् व्याघ्रसिंहांश्च भाविनी।
द्वीपिनश्च सुतास्तस्या व्याघ्र्याद्याश्चामिष-
प्रियाः॥"
इत्याद्ये वह्निपुराणे काश्यपीयवंशनामाध्यायः॥
नरादिशब्दोत्तरस्थः श्रेष्ठार्थवाचकः॥ (यथा,
महाभारते।१।१५२।२९।
"किन्नु दुःखतरं शक्यं मया द्रष्टुमतःपरम्।
योऽहमद्य नरव्याघ्रान् सुप्तान् पश्यामि
भूतले॥")
रक्तेरण्डः। करञ्जः। इति मेदिनी॥

व्याघ्रदलः, पुं, एरण्डवृक्षः। इति शब्दमाला॥
राजनिर्घण्टे रक्तेरण्डपर्य्याये व्याघ्रतल इति
पाठः॥

व्याघ्रनखं, क्ली, (व्याघ्रस्य नखमिव।) नखीनाम-
गन्धद्रव्यम्। तत्पर्य्यायः। व्याडायुधम् २ कर-
जम् ३ चक्रकारकम् ४। इत्यमरः॥ नखाङ्गम्
५ नखी ६ नखम् ७ व्याघ्रनखी ८। इति शब्द-
रत्नावली॥ (यथा, सुश्रुतसंहितायाम्।७७।६।
"मञ्जिष्ठया व्याघ्रनखेन शुण्ठ्या
त्वया सुकुष्ठेन रसेन चूर्णैः।
तैलेन युक्तोऽर्कमयूखतप्तः
करोति सर्व्वान्यकगन्धितैलम्॥")
तत्पर्य्यायगुणाः।
"नखं व्याघ्रनखं व्याघ्रायुधं तच्चक्रकारकम्।
नखं स्वल्पं नखी प्रोक्ता हृद्गन्धदुर्विलासिनी॥
नखद्वयं मधुरं श्लेष्मवातास्रज्वरकुष्ठकृत्।
लघूष्णं शुक्रलं वर्ण्यं स्वादु व्रणविषापहम्।
अलक्ष्मीसुखदौर्गन्ध्यकृत् पाकरसयोः कटु॥"
इति भावप्रकाशः॥
कन्दविशेषः। नखक्षतविशेषः। इति मेदिनी॥

व्याघ्रनखः, पुं (व्याघ्रस्य नखमिव कण्टकं यस्य।)
खुद्दीवृक्षः। व्यालनखः। इति राजनिर्घण्टः।
व्याघ्रस्य नखश्च॥

व्याघ्रनखकं, क्ली, (व्याघ्रनखमेव। स्वार्थे कन्।)
नखक्षतम्। इति शब्दमाला॥

व्याघ्रनायकः, पुं, (व्याघ्रस्य नायक इव।)
शृगालः। इति राजनिर्घण्टः॥

व्याघ्रपात्, [द्] पुं, (व्याघ्रस्य पाद इव ग्रन्थि-
युक्तमूलानि यस्य। "पादस्य लोपोऽह्यादि-
भ्यः।"५।४।१३८। इत्यलोपः।) विकङ्कत-
वृक्षः। इत्यमरः॥ मुनिविशेषः। इति पुराणम्॥
व्याघ्रतुल्यचरणे, त्रि। इति मुग्धबोधव्याकरणम्॥

व्याघ्रपादः, पुं, (व्याघ्रस्य पादा इव मूलानि यस्य।)
विकङ्कतवृक्षः। विकङ्कटवृक्षः। इति राज-
निर्घण्टः॥ (मुनिविशेषः। यथा, महाभारते।
१३।१४।१०९।
"पुराणायुगे तात ऋषिरासीत् महायशाः।
व्याघ्रपाद इति ख्यातो वेदवेदाङ्गपारगः॥")

व्याघ्रपुच्छः, पुं, (व्याघ्रस्य पुच्छमिव सङ्गतदल-
मस्य।) एरण्डवृक्षः। इत्यमरः॥ व्याघ्रस्य
लाङ्गूलञ्च॥

व्याघ्राटः, पुं, (व्याघ्र इव अटतीति। अट गतौ+
पचाद्यच्।) भरद्वाजपक्षी। इत्यमरः॥

व्याघ्रादनी, स्त्री चिरता। इत्यमरः॥

व्याघ्रास्यः, पुं, (व्याघ्रस्य आस्यमिव आस्यमस्य।)
विड़ालः। इति शब्दचन्द्रिका॥ व्याघ्रमुखे,
क्ली॥

व्याघ्री, स्त्री, (व्याघ्र+ङीष्।) कण्टकारी।
इत्यमरः॥ व्याघ्रपत्नी च॥ (यथा, रघुः।
१२।३०।
"न्यग्राः परिभवो व्याघ्रामित्यवेहि त्वया-
हतम्॥")

व्याजः, पुं, (व्यजति यथार्थव्यवहारादपगच्छत्य-
नेनेति। वि+अज+घञ्। चञि विभाषो
नास्ति।) कपटः। स तु अयथार्थव्यवहारः।
वचनमात्रफलम्। इति सर्व्वानन्दो मधुच॥
अपदेशः। स कारणान्तरप्रवृत्तेः कारणान्त-
रोद्भावनम्। व्याजोऽत्र स्वरूपाच्छादनम्। यथा
ध्यानव्याजमुपेत्य चिन्तयसि कामिति। व्याजो-
ऽयमभिप्रायगोपनफलः। पूर्व्वोक्तस्तु परापकार-
फलः। इत्ययथार्थव्याजयोर्भेदः। अन्यसुहिश्य
अन्यप्रतिपादनमिह व्याज इत्यर्थः। यदाह
अन्यसुहिश्य अन्यार्थमनुष्ठानं अपदेशः। यथा,
जलक्रीड़ासुहिश्य जारावलोकनार्थं यातीति।
इत्यमरभरतौ॥

व्याजनिन्दा, स्त्री, (व्याजेन निन्दा।) कपटस्तुत्या।
अलङ्कारविशेषः। यथा,—
"निन्दाया निन्दया यत्तिर्व्याजनिन्देति गीयते॥"
इति चन्द्रालोकः॥
(उदाहरणं यथा,—
"विषेसनिन्दो यस्तेप्रागेकमेवाहरच्छिरः॥")

व्याजस्तुतिः, स्त्री, (व्याजेन स्तुतिः। व्याजरूपा
स्तुतिश्च।) कपटप्रशंसा। अलङ्कारभेदः। यथा,
"उक्तिव्याजस्तुतिर्निन्दास्तुतिर्व्या स्तुति-
निन्दयोः॥"
इति चन्द्रालोकः॥
(उदाहरणं यथा,—
"कः खर्द्धुनि! विवेकस्ते पापिनो नयसे दिवम्॥")

व्याजोक्तिः, स्त्री, (व्याजेन उक्तिः।) छलवाक्यम्।
अलङ्कारविशेषः। यथा,—
"व्याजोक्तिरन्यहेतूक्त्या यदाकारस्य गोपनम्॥"
इति चन्द्रालोकः॥
(उदाहरणं यथा,—
"सखि! पश्य गृहायाम परागैरस्ति धूसरा॥")

व्याडः, पुं, सर्पः। मांसभक्षकपशुः। इत्यमरः॥
(यथा, मार्कण्डेये।।१५।९०।